

درس هفدهم

فرهنگ

انتظارات یادگیری

انتظار می‌رود دانش‌آموزان با فراگیری درس و انجام فعالیت‌ها بتوانند:

- مفهوم فرهنگ و برخی مصادیق آن را بیان کنند.
- لایه‌های مختلف فرهنگ را نام ببرند و سطوح و چگونگی ارتباط آن با هم را تبیین کنند.
- برای هر یک از ابعاد لایه‌های فرهنگ، مصادیقی بیان کنند.
- برخی نهادها، هنجارها و ارزش‌های فرهنگ محیط پیرامون خود را نقد کنند.
- درباره برخی عواملی که موجب تغییرات فرهنگی در یک جامعه می‌شود، بحث و گفت‌وگو و استدلال کنند.

مواد و وسایل مورد نیاز

کتاب درسی، نمایش فیلم و عکس از فرهنگ‌ها و جلوه‌های فرهنگی اجتماعات مختلف در ایران و جهان (مشابه تصاویر کتاب)، چیدمان کلاس و نیمکت‌ها به صورتی که امکان گفت‌وگو و ارتباط چهره به چهره فراهم شود.

پیشنادهایی برای شروع و پیشبرد درس‌ها

آماده کنید

فعالیت شماره ۱ صفحه ۸۴ شروع مناسبی برای ارائه درس است. واژه فرهنگ را بر روی تخته بنویسید و از هر یک از دانش‌آموزان بخواهید برداشت خود را از این واژه در قالب کلمه یا عبارت بیان کنند. از هر دانش‌آموز پرسید به چه دلایلی از این واژه چنین استنباطی دارد. عبارت‌های دانش‌آموزان را روی تخته بنویسید. نظرات مخالف و موافق با هر عبارت را نیز یادداشت می‌کنیم. معلم در این مرحله نقش هدایت را به عهده می‌گیرد و ضمن اینکه از طرح مباحث غیرمرتبط جلوگیری می‌کند، خود او نیز ابراز عقیده نمی‌کند و فقط نکات مشترک را بدون رد یا تأیید، و چه درست یا نادرست روی تابلو می‌نویسد. بهتر است در این مرحله از همه دانش‌آموزان پرسش شود و همه در مورد برداشت خود از کلمه فرهنگ فکر کنند و در بحث شرکت نمایند. دانش‌آموزان ساکت را به حال خود وانگذارید.

در پایان، از یکی از دانش‌آموزان بخواهید که نکات مشترک استخراج شده از اظهارنظرها را از روی تابلو بخواند و سپس روی یک کاغذ، یادداشت کند و به دیوار کلاس نصب کند. به دانش‌آموزان بگویید پس از پایان درس نیز نظرات شما گرفته می‌شود و با این جمع‌بندی از اظهارات اولیه شما، مقایسه خواهد شد.

آموزش دهید

تصاویری از جلوه‌های مختلف فرهنگ (آداب و رسوم، عقاید، دادوستد، پوشاک، غذا، معماری، هنر و ...) را که ویژه جوامع مختلف است، نمایش دهید. اگر بتوانید تصاویری از این جلوه‌ها به صورت مقایسه‌ای که بیانگر تنوع فرهنگی نیز هست، بیابید و در کلاس نشان بدهید. برای مثال سبک‌های معماری در کشورهای غربی، مسلمان و آسیای جنوب شرقی، یا آداب و رسوم یک موضوع خاص مانند مراسم عزاداری در هنگام فوت یک فرد یا مراسم ازدواج و نظایر آن. این تصاویر ممکن است از نواحی مختلف ایران یا جهان باشد. در صورتی که به ویدئوپروجکشن دسترسی ندارید، تصاویر را در بین گروه‌ها، پخش کنید. تصاویر صفحه ۱۱۴ کتاب نیز با هدف توجه دادن دانش‌آموزان به ابعاد مختلف فرهنگ و تنوع آن در جهان، درج شده است. نوع غذا و پوشاک در پاکستان، عقاید مربوط به ارزش نهادن به «گاو» در جامعه هند، نوع تجارت در تایلند، بازار شناور بر روی آب و قایق‌ها که نقش مغازه را به عهده دارند و ...

پس از نمایش این تصاویر، فعالیت‌های شماره‌های ۲ و ۳ را در کلاس اجرا کنید. اجازه بدهید دانش‌آموزان درباره دیدها و شنیده‌های خود از سفر به کشورهای دیگر و نکاتی که برای آنها جالب بوده و یا با فرهنگ آنها متفاوت بوده است، صحبت کنند. فرصت فکر کردن به دانش‌آموزان بدهید.

با این تمرین‌ها، شما ذهن دانش‌آموزان را به لایه‌ها و ابعاد مختلف فرهنگ، معطوف می‌کنید.

موضوع انتقال فرهنگ و آموختنی بودن آن و همچنین بسط فرهنگ را، ویژگی‌های انسان و تفاوت آن با سایر جانداران را نسبت دهید و توضیح دهید که سال‌ها است زندگی زنبور عسل یا مورچه‌ها که به طور جمعی زندگی می‌کنند، تغییری نکرده است و آنها چیز نویی پدید نیاورده و در مناسبات خود ابداعی نکرده‌اند؛ شکل ساخت لانه، تقسیم کار و سایر پدیده‌های زندگی آنها ثابت مانده است؛ فرایندهای زیستی آنها غریزی است. اما انسان‌ها به سبب اعطای قوه تفکر و تعقل و دستان ابزارساز از سوی خداوند متعال، از جانوران متمایز بوده و شیوه زندگی خود را تغییر و بسط داده‌اند.

برای توضیح درباره فرایند اجتماعی شدن بهتر است یک ماجرای واقعی را که در سال رخ داده است، تعریف کنید.

در سال ۱۹۹۹ روزنامه ای در اوگاندا مورد "جان سبونگا" john ssebunga را به عنوان مثالی از یک "کودک وحشی یا بدوی" مطرح نمود. والدین جان در طی منازعات دهه ۱۹۸۰ در جنگهای قبیله ای در اوگاندا کشته شدند. او در این زمان دو یا سه ساله بود. گروهی از میمون‌های آفریقایی او را یافتند و در جنگل به مراقبت از او پرداختند. او با میمون‌ها زندگی کرده و توانست با کمک آنها از میوه‌ها و تمشک‌ها و دانه‌های روغنی تغذیه کند. هیچکس نمی‌دانست که اوزنده است. پس از چند سال افرادی از قبیله او، وی را که بالای درخت مانند میمون نشسته بود، با موها و ناخن‌های بلند یافتند. جان از دیدن آنها ترسید. میمون‌ها به دفاع از او برخاستند. با این حال آدمها توانستند او را از چنگال میمون‌ها بربایند. آنها دیدند که "جان" از خود رفتارهای غیر معمولی نشان می‌دهد از درختان بالا می‌رود، نمی‌تواند صحبت کند اما قادر به برقراری ارتباط هست. او با قامت راست راه نمی‌رود و اشیاء را مانند میمون هادر دست می‌گیرد. به طور مستقیم به چشمان طرف مقابل نگاه نمی‌کند و علاقه به خوردن موز در یک گوشه دارد. از ناخن‌هایش برای نگهداری استفاده می‌کند.

اونرم‌ها یا هنجارهای جامعه را اصلاً نمی‌فهمید و حتی لبخند زدن او مانند انسان هان بود. سرانجام جان توسط یک فرد انگلیسی که در یک تور مسافرتی به آن ناحیه آمده بود به فرزند خواندگی پذیرفته شد و به لندن رفت و پس از چند

سال یاد گرفت خود را با شرایط زندگی انسانی تطبیق دهد و به تدریج سخن گفتن را آموخت و توانست روزی حتی آواز بخواند. به طوری که افراد قبیله که بعدها به لندن رفتند او را دیدند تعجب کردند. این ماجرای واقعی واقعیت نشان می دهد که فرایند اجتماعی شدن از طریق خانواده و زندگی در بین آدمها، آموخته می شود و در صورت محرومیت از آن، این فرایند شکل نمی گیرد.

در این بخش پرسش فعالیت ۴ صفحه ۱۱۷ را به بحث و گفت و گو بگذارید.

از دانش آموزان بخواهید فکر کنند و بگویند کدام رفتارها، شیوه ابراز احساسات، کارها، عقاید و باورها را از خانواده آموخته اند و اگر در جامعه دیگری زندگی می کردند (روستا، شهر دیگر، جامعه عشایری، کشور دیگر و ...) چه تفاوت هایی در این عناصر نسبت به وضعیت موجود، از خود نشان می دادند؟

• در مبحث آموزش لایه ها یا ابعاد فرهنگ، می توان تصاویری از بخش های مختلف ساختمان، از فونداسیون اسکلت ساختمان تا دیوارها و سقف و سپس نازک کاری و نصب کابینت و نمای ساختمان و امثالهم را نشان داد و به بخش های مهم و اصلی که قابلیت تغییر آنها کم و دشوار بوده یا بخش هایی که قابلیت تغییر بیشتری دارند، اشاره کرد و سپس عناصر (نمادها، هنجارها) و «ارزش ها و اعتقادات» را که در هر فرهنگ وجود دارند با توجه به لایه های عمیق و زیربنایی و لایه های صوری و بیرونی تقسیم بندی کرد و هر جزء را با استفاده از روش پرسش و پاسخ و انجام فعالیت، آموزش داد.

* **نمادها:** بحث نمادها را با نمایش تصاویر یا توزیع تصاویری که از قبل تهیه کرده ایم (مشابه تصاویر صفحات ۱۱۶ و ۱۱۷ کتاب) آغاز کنید. از دانش آموزان بخواهید فعالیت ۵ صفحه ۱۱۷ را اجرا کنند و معنا و مفهوم نمادها را توضیح دهند.

شما می توانید از دانش آموزان بخواهید برای جلسه آینده، تصویر تعدادی از نمادها را به کلاس بیاورند و درباره آنچه که این نماد به ذهن دیگران منتقل می کند، توضیح دهند.

نکته مهم در این بخش این است که بدانیم نماد، تنوع و طیف وسیعی دارد. به عبارت دیگر آدمیان برای انتقال و بیان مقاصد و احساس و افکار خود، نمادهای گوناگونی را ابداع کرده‌اند و این نمادها شامل انواع واژگان، زبان، خط، بناها، نوع پوشاک و حتی رفتارهای نمادین است.

در تصویر صفحه ۱۱۶، از چادر که نماد حجاب است، عقاید دینی اسلامی به ذهن متبادر می‌شود. کلاه مرد تعلق وی را به آداب و فرهنگ قوم ترکمن نشان می‌دهد. گنبد و گلدسته‌ها، نماد معماری اسلامی است و ناقوس و صلیب نماد معماری در نواحی مسیحی‌نشین را نشان می‌دهد. سایر علامت‌ها دعوت به سکوت، هشدار خطر مرگ، استاندارد بودن کالا، پرچم به عنوان نماد ملی و مظهر وجودی یک کشور مستقل، واژگان و رفتارهای نمادین مانند سلام نظامی، ادای احترام با تعظیم کردن، نشان دادن انگشت سبابه و وسط به حالت حرف «V» انگلیسی یعنی پیروزی، هریک برای انتقال و بیان احساس و افکار انسان به دیگران، ابداع شده است.

* **هنجارها:** برای آموزش دادن مفهوم هنجارها، از دانش‌آموزان بخواهید یک موقعیت اجتماعی مانند شرکت در یک عروسی یا مهمانی یا عیادت از بیمار و یا حضور در مراسم ختم و امثالهم را انتخاب کنند و سپس کارها و رفتارهایی را که در این موقعیت مرسوم است و باید انجام دهند، بیان کنند و همچنین درباره رفتارهای غیرمرسوم یا آنچه نباید در این موقعیت‌ها انجام شود نیز فکر کنند.

در مرحله بعد، از آنها بخواهید بیان کنند اگر بایدها و نبایدهای رفتاری در این موقعیت‌ها به درستی رعایت نشود، چه پیامدهایی دارد؟

با جمع‌بندی نظر دانش‌آموزان و با توجه به مثال‌های کتاب، مفهوم هنجار را توضیح دهید. در بحث از هنجارها می‌توانید به منشأ برخی از هنجارها اشاره کنید. برای مثال، هنجار ممکن است که از دین، آداب و رسوم اجتماعی، عرف، قانون و ... نشأت گرفته باشد.

در بحث از هنجارهای اجتماعی بر «رفتار» بودن آنها و اینکه هنجارها رفتارهای معینی هستند که براساس ارزش‌های اجتماعی شکل می‌گیرند، تأکید کنید. شما می‌توانید این موضوع که هنجارها نیز ممکن است در طی زمان دچار تحول شوند را به بحث بگذارید، برای مثال مراسم ازدواج و خواستگاری تأکید کنید کارکرد مهم هنجار، تنظیم روابط اجتماعی است و اگر انسان‌ها، دستورالعمل‌ها یا فرم‌ها را رعایت نکنند، نظم اجتماعی به هم می‌خورد.

* در مورد آموزش ارزش‌ها به این نکته توجه کنید:

ارزش‌ها به فرهنگ و جامعه، معنی و مفهوم می‌بخشند. درعین حال، ارزش‌ها و هنجارها بر روی یکدیگر تأثیر و تأثر دارند. عوامل مؤثر در شکل‌گیری نظام ارزشی انسان‌ها تعالیم دینی، خانواده، مدرسه، گروه همسالان، رسانه‌ها و ... همه آنچه از فرهنگ منتقل می‌شود، است.

«ریشه» کلمه ارزش در زبان فارسی از مصدر ارزیدن گرفته شده است. در لغت‌نامه دهخدا و فرهنگ فارسی معین، معانی مختلفی چون ارزیدن، قیمت، بها، ارز، قدر، برازندگی، شایستگی، قابلیت، استحقاق و ... برای این کلمه ذکر شده است.

کلمه ارزش در زبان لاتین از واژه «Value» مأخوذ از لفظ لاتین «Valere» است که به معنای برخورداری از شور و شوق، قدرت انجام کار معین به منظور برآورده ساختن شرایط تحقق امری مهم است. این تعریف به علایق، مسرت‌ها، اولویت‌ها، وظایف، تعهدات اخلاقی، امیال، اهداف و ... بسیاری از انواع دیگر گرایش‌های انتخاباتی که ملاک عمل و رفتار انسان واقع می‌شوند، اشاره دارد.

ارزش، دارای معانی بسیار گسترده است. لذا ارائه یک تعریف جامع و مانع از آن کار مشکلی است.

- تعریف توصیفی ارزش عبارت است از هر آنچه مفید، خواستنی یا تحسین‌کردنی است و برای شخص یا

گروه ارزش دارد (عبدالحسین نیک‌گهر، مبانی جامعه‌شناسی، ص ۲۸۰، نشر توتیا، ۱۳۸۰).

- ارزش، یک نوع درجه‌بندی، طبقه‌بندی و امتیازبندی پدیده‌ها است، از خوب تا بد یا از مثبت تا منفی. مثلاً ما می‌گوییم فلان ماشین، فلان خانه، فلان همسر خوب است یا بد، فلان انسان خوش اخلاق است و ... وقتی صحبت از ارزش اجتماعی می‌کنیم بیشتر منظورمان آن است که یک پدیده در جامعه امتیاز مثبت به دست آورده و مردم برای آن پدیده، ارزش مثبت قائل‌اند (فرامرزی رفیع‌پور، *آنتاتومی جامعه*، ص ۲۶۹، شرکت سهامی انتشار، ۱۳۷۸).

* از دانش‌آموزان بخواهید نمونه‌هایی از ارزش‌ها را که در جدول صفحه ۱۱۸ درج شده است، مشاهده کنند و بخوانند و موارد دیگری به این جدول اضافه نمایند.

باید توجه نمود که گاه برخی از ارزش‌ها، مقبولیت عام ندارند؛ اما برای گروهی از افراد، ارزش تلقی می‌شوند، برای مثال مُدگرایی یا فخرفروشی.

از دانش‌آموزان بخواهید درباره ارزش‌های مندرج در جدول، اظهارنظر کنند و مصادیقی از آن را در محیط زندگی پیرامون خود، بیان نمایند.

آنگاه توضیح دهید که ارزش‌های اجتماعی یا انسانی، ارزش‌هایی هستند که غالب افراد جامعه یا همه انسان‌ها آن را خوب و مطلوب می‌دانند.

همان‌طور که گفته شد ما ارزش‌های خود را از منابع مختلف کسب می‌کنیم و می‌آموزیم. خانواده، مدرسه، رسانه‌ها، دوستان و نظایر آنها، در انتقال ارزش‌ها به ما سهم دارند. یکی از منابع مهم ارزش‌ها، تعالیم و اعتقادات دینی است. به برخی از ارزش‌ها به این دلیل باور داریم که اعتقادات دینی ما بر آنها صحه گذاشته است.

برای مثال انفاق را ارزش می‌دانیم، چون در چارچوب اعتقادی ما، این امر از دستورات الهی است و انجام آن موجب اطاعت از خداوند و جلب خشنودی و رضای اوست و یا انجام خیرات در شب جمعه، ناشی از اعتقاد دینی ما به معاد و عالم آخرت و رسیدن خیر به مردگان و ثبت در کارنامه آنها صورت می‌گیرد.

* به منظور فهم بهتر ارتباط ارزش‌ها و عقاید، فعالیت‌های صفحه ۱۱۸ را به بحث و گفت‌وگو بگذارید.

۷) الف- اعتقاد به جهان آخرت و زنده شدن مردگان و بهره‌مندی آنها از اعمال خیر بازماندگان.

ب- اعتقاد دینی به حفظ و ضرورت حجاب.

ج- اعتقاد دینی به گفتن ماشاءالله برای پرهیز از چشم‌زخم.

۸) ملاک درستی و صحت هنجارها و به عبارت دیگر، نقد هنجارها و ارزش‌های موجود در جامعه، میزان

انطباق آنها با اعتقادات دینی، قوانین و عقلانی بودن آنها است. در مواردی که در این فعالیت مطرح شده، باید

دانش‌آموزان را متوجه این نکته کنیم که هرچه اکثریت جامعه از آن پیروی کنند، الزاماً درست و صحیح نیست.

به عبارت دیگر، با این فعالیت باید زمینه تفکر و نقد هنجارهای اجتماعی را که گاه با عقاید دینی و عقل ما

در تعارض است، اما از سوی عموم انجام می‌شود، در دانش‌آموزان پدید بیاوریم.

* بهتر است برای انجام فعالیت شماره ۱ به کار ببندیم، فرصت کافی به دانش‌آموزان بدهید و تفکر و

پیشنهاد بچه‌ها در کلاس مطرح شود.

۱. رسانه‌های جمعی / مصداق‌ها: استفاده فراوان از اینترنت، شبکه‌های مجازی، گوشی‌های همراه و ...

تغییرات: رشد فردگرایی، کم شدن دیدوبازدیدهای خانوادگی و تماس چهره به چهره، کم‌توجهی به

روابط خانوادگی، تحت‌تأثیر شایعات و تبلیغات نادرست قرار گرفتن، ...

نفوذ فرهنگی بیگانگان و کشورهای سلطه‌گر / مصداق‌ها: افزایش برنامه‌های ماهواره‌ای فارسی‌زبان، وجود

بازی‌های خشن رایانه‌ای، ...

تغییرات: ظهور مدهای عجیب و غریب که خلاف شئون اجتماعی و اسلامی است، برجسته شدن و ترویج

برخی مراسم یا روزهایی که در تاریخ ما ریشه نداشته و اصولاً مربوط به کشور بیگانه است، مانند «جشن والتاین».

به پایان ببرید

با مرور و جمع‌بندی و خلاصه مفاهیم، لایه‌های سطحی و عمیق فرهنگ را مجدداً توضیح دهید و به عنوان تکلیف پایانی از دانش‌آموزان بخواهید کاربرگ شماره ۱۳ را در منزل انجام دهند و پاسخ‌ها را در جلسه بعد در کلاس ارائه کنند. همچنین با توجه دادن آنها به تصویر صفحه ۱۱۹ کتاب و بحث خرده‌فرهنگ‌ها، با توجه به خرده‌فرهنگ منطقه‌ای که در آن به سر می‌برید از دانش‌آموزان بخواهید به طور گروهی متون یا تصاویری از جنبه‌های مختلف آن خرده‌فرهنگ محل زندگی خود، روستا، شهر یا استان (پوشاک، غذا، مراسم، ابنیه و ...) گردآوری نمایند و اطلاعات را به صورت روزنامه دیواری یا روش‌های دیگر نمایش دهند.

فعالیت شماره ۲ به کار بندیم صفحه ۱۲۶ نیز مربوط به خاطرات سفر با تأکید بر نمادها و هنجارهای یک منطقه مورد بازدید است. شما می‌توانید گروهی از دانش‌آموزان داوطلب را نیز به انجام این فعالیت ترغیب نمایید. در هر صورت یک جلسه را به ارائه فعالیت‌های مطرح شده اختصاص دهید و موارد برتر را تشویق کنید.

محورهای عمده ارزشیابی

مطابق با انتظارات یادگیری، بیان تعریفی از فرهنگ و توضیح مصادیقی از فرهنگ‌های مختلف، توضیح و تبیین لایه‌ها یا ابعاد مختلف فرهنگ و ارتباط آنها با یکدیگر، شرکت فعال در بحث و گفت‌وگوی کلاسی، انجام کاربرگه و فعالیت‌های تحقیقی محوله از محورهای عمده ارزشیابی این درس است که عمدتاً از طریق سیاهه ارزشیابی انجام فعالیت‌ها به صورت ارزشیابی مستمر و در مرحله بعد آزمون کتبی مورد سنجش قرار می‌گیرد.

ملاحظات یادگیری / دانستنی‌های معلم

* در تدریس این درس به ورود کلیه دانش‌آموزان به فضای بحث و گفت‌وگو و به‌ویژه تفکر و نقد بررسی

هنجارها و ارزش‌ها و اظهارنظر در این زمینه، بهای جدیدی بدهید و از تأکید بر بیان کلیشه‌ای یا تعاریف صرف واژگان بدون توجه و تعمق، خودداری کنید.

* فرهنگ: واژه‌ای فارسی و مرکب از دو جزء «فر» و «هنگ» است. «فر» پیشوند بوده و معنی جلو، بالا، بر و همچنین شکوه، درخشندگی می‌دهد و «هنگ» از ریشه اوستایی «تنگا» به معنی کشیدن و سنگینی و وزن است. معنی لغوی آن بالا کشیدن و بیرون کشیدن است، ولی در فارسی مفهومی که برخاسته از ریشه کلمه باشد، به دست نیامده است. واژه «کولتور» به فرانسه و «کالچر» به انگلیسی (Culture) از نظر لغوی به معنی کشت و زرع است.

تاکنون تعاریف متعددی از فرهنگ، ارائه شده است. «کروبر» در کتاب خود به ۳۰۰ تعریف و «هرسکوتیس» به ۲۵۰ تعریف، اشاره کرده‌اند. یکی از متداول‌ترین تعاریف درباره فرهنگ را «ادوارد تایلور» ارائه داده است:

«فرهنگ، مجموعه پیچیده‌ای است از معارف، معتقدات، هنرها، صنایع، اخلاق، قوانین، سنن و بالاخره تمام عادات و رفتار و ضوابطی که فرد به عنوان عضو جامعه از جامعه فرا می‌گیرد و در برابر آن، جامعه تعهدات و وظایفی بر عهده دارد» (فرهنگ ابتدایی ۱۸۷۱).